

De verkeerde diagnose van Clavaux (II)

DRS. G. KORTEWEG*

Inleiding

De Nederlandse economie is volgens Clavaux het slachtoffer van een beleid dat is gebaseerd op een verkeerde diagnose van de huidige problemen 1). Het achterblijven van de Nederlandse economische groei bij die in andere landen is in zijn opvatting hoofdzakelijk te wijten aan de appreciatie van de gulden. Nadat hij deze mening eerder vragenderwijs naar voren bracht 2), meent hij zijn gelijk nu te hebben aangetoond met de resultaten van een vergelijkend kwantitatief onderzoek naar de oorzaken van de verschillen in economische groei in een elftal Europese landen. Hij trekt daaruit de conclusie dat naast de appreciatie ook het matigingsbeleid de economische groei belemmert. Voor de stijging van de loonkosten zou dit daarentegen slechts in beperkte mate gelden. De omvang van de collectieve sector en de samenstelling van het exportpakket hebben volgens hem zelfs in het geheel geen invloed op de groei. Mijn reactie dient om duidelijk te maken dat de uitkomsten van Clavauxs onderzoek niet kunnen worden

beschouwd als ondersteuning van zijn stelling. Tevens worden van soortgelijke berekeningen als door Clavaux in zijn eerste artikel werden verricht de uitkomsten weergegeven. Deze bieden steun aan de hypothese dat noch nominale wisselkoersmutaties, noch relatieve prijsveranderingen een systematische invloed op de concurrentiepositie van landen uitoefenen.

Vooraf lijkt het nuttig iets te zeggen over de methode die Clavaux hanteert om zijn opvattingen te toetsen. Deze methode: het vergelijkend kwantitatieve onderzoek dat een groot aantal landen bestrijkt, kan in

* De auteur is verbonden aan de afdeling Internationale Monetaire Zaken van het Ministerie van Financiën. Hij heeft deze reactie geheel op persoonlijke titel geschreven. Hij dankt drs. H.S. van der Knoop, werkzaam bij hetzelfde ministerie, voor diens waardevolle opmerkingen.

1) F.J. Clavaux, De Nederlandse economie: slachtoffer van een verkeerde diagnose (II), *ESB*, 22 februari 1984.

2) F.J. Clavaux, De Nederlandse economie: slachtoffer van een verkeerde diagnose?, *ESB*, 24 maart 1982.

principe voor het beleid belangwekkende resultaten opleveren. Men moet immers aannemen dat verbanden die voor een groot aantal economieën blijken te gelden, ook voor de eigen economie opgaan. Hetzelfde geldt voor het afwezig zijn van een verondersteld verband. Dit betekent uiteraard niet dat beleidsaanbevelingen die op de resultaten van dergelijk vergelijkend onderzoek zijn gebaseerd ook zonder meer zouden moeten worden opgevolgd. De analyse van de specifieke problematiek van een afzonderlijke economie kan tot de conclusie leiden dat toch een ander beleid moet worden gevoerd, ook al wordt de geldigheid van de gevonden verbanden ook voor de eigen economie erkend. Om tot een dergelijke erkenning te kunnen komen, moet echter aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. Niet alleen moet de specificatie van de grootheden waarvan men het belang wil aantonen of juist ontkennen aanvaardbaar zijn, ook moet de veronderstelde richting van de causaliteit aannemelijk zijn. Ten slotte moet waarschijnlijk zijn dat het gevonden verband ook na de onderzochte periode geldt. Op al deze punten kunnen sterke bedenkingen tegen het door Clavaux uitgevoerde onderzoek en de door hem daaruit getrokken conclusies worden ingebracht.

Collectieve-lastendruk, exportpakket en overheidsconsumptie

Clavaux vindt geen verband tussen de collectieve-lastendruk en het exportpakket van de verschillende landen enerzijds en de groei van hun reële bruto nationaal product (bnp) anderzijds. Hij concludeert daaruit dat degenen die de problemen van de Nederlandse economie deels toeschrijven aan een te hoge en te sterk gestegen druk van de collectieve lasten en een zwak en eenzijdig exportpakket ongelijk hebben. Hij vindt wel een verband tussen de groei van het reële bnp en de groei van de reële overheidsconsumptie. Daaruit concludeert hij dat een stimulerend beleid het aangewezen recept is voor de Nederlandse economie. Beide conclusies lijken voorbarig.

Kessler betoogt in de passage die Clavaux aanhaalt dat het bij de invloed van de collectieve sector op de economie gaat om de „te snelle uitbreiding” daarvan, die dan via zijn invloed op de reële arbeidskosten een terugslag kan hebben op de investeringen en daarmee op de reële groei. Het gaat hier om een ingewikkeld verband, waarbij waarschijnlijk ook de bestaande omvang van de collectieve sector en de mate waarin de daaruit voortvloeiende lastendruk wordt aanvaard, een rol speelt. Hierdoor zal ook de invloed van een verdere uitbreiding van de collectieve sector op investeringen en groei van land tot land kunnen verschillen. Het verbaast mij dan ook niet dat Clavaux van deze gecompliceerde samenhangen niets terugvindt, nu hij eenvoudigweg het niveau van de collectieve-lastendruk in de verschillende landen relateert aan de groei van hun reële bnp.

Men kan zich voorts afvragen of het

door Clavaux gehanteerde aandeel van kapitaalgoederen in de uitvoer van fabrikanen wel de aangewezen maatstaf is voor de sterkte van het exportpakket van een land. Het lijkt mij dat Clavaux hier op ongeoorloofde wijze een opvatting generaliseert die voor de specifieke Nederlandse situatie wel wordt verdedigd. Die opvatting luidt dat een land dat (naast een reeds sterke agrarische exportsector) een eenzijdige specialisatie vertoont in energiedragers, directe afgeleiden daarvan en energie-intensieve produkten, in een tijd van structurele verhogingen van de reële energieprijzen zijn exportpakket duidelijk kan versterken door zich te richten op de markten voor kapitaal- en andere goederen die meer perspectief op groei bieden en waarvoor de noodzakelijke kennis en produktievaardigheden in beginsel aanwezig zijn. Dat het aandeel van de kapitaalgoederen in de export van fabrikanen geen duidelijk verband blijkt te vertonen met het bnp betekent daarom waarschijnlijk alleen maar dat deze grootheid inderdaad geen goede algemene maatstaf is voor de kracht van het exportpakket van de onderzochte landen. Conclusies betreffende het Nederlandse geval kunnen aan deze uitkomst nauwelijks worden verbonden.

De derde grootheid die Clavaux als verklarende variabele van de groei van het bnp in zijn vergelijking opneemt, is de groei van de reële overheidsconsumptie. Hier vindt hij wel een significant verband met de reële groei van het bnp. De vraag is echter hoe dit verband moet worden geïnterpreteerd. Clavaux ziet er een aanwijzing in dat bestedingsbeperking en matiging leiden tot minder groei en is op grond daarvan van mening dat in Nederland een duidelijk stimulerend beleid moet worden gevoerd. Ik zal hier niet treden in de discussie over de vraag of in het specifieke Nederlandse geval een meer stimulerend bestedingsbeleid per saldo nu een gunstige of juist een ongunstige uitwerking heeft op de ontwikkeling van de economie. Dat hoeft ook niet. Clavaux onderbouwt zijn aanbevelingen voor het Nederlandse beleid immers niet met op de Nederlandse situatie toegesneden onderzoek, maar met resultaten die een aanzienlijk aantal Europese economieën betreffen en dus in principe algemene geldigheid hebben. De vraag is derhalve of los van de specifieke omstandigheden van een bepaalde economie de hier door Clavaux veronderstelde richting van causaliteit aannemelijk is. Het gaat daarbij om effecten op langere termijn; de vergelijking is geschat met cijfers van de gemiddelde groei van beide grootheden over de tienjaarsperiode 1972-1982. Opgemerkt zij ten overvloede dat het optreden van een sterke correlatie niets zegt over de richting van een eventueel aanwezig causaal verband. Deze richting zal dus op grond van theoretische overwegingen moeten worden vastgesteld. Clavaux vermeldt de zijne niet.

Voor de bepaling van de causaliteit is in dit geval in de eerste plaats van belang dat voor zover bekend de reële inkomsten van de overheden in alle landen door de gezamenlijke werking van belastingsysteem en inflatie automatisch even snel, of nog snel-

ler, stijgen dan het reële bnp. Landen waar de op deze wijze jaarlijks aan de overheid beschikbaar komende bestedingsruimte in de periode 1972-1982 systematisch werd benut voor belastingverlaging zijn er niet.

Alleen al op grond hiervan moet worden verwacht dat een duidelijk verband tussen de groei van het bnp en van de overheidsuitgaven zal worden gevonden. Een verband, waarbij echter wel eerder de groei van het bnp bepalend is voor die van de overheidsconsumptie dan andersom.

De overheidsconsumptie kan uiteraard nog sterker worden opgevoerd dan de bnp-groei op zich zelf al mogelijk maakt; vele van de door Clavaux opgenomen landen deden dit ook in de periode 1972-1982. Het is echter niet goed in te zien dat een dergelijke verhoging van de reële overheidsconsumptie in het algemeen groeibevorderend zou werken. Zij kan slechts op drie manieren worden gefinancierd: met belastingverhoging, met een vergroot beslag op besparingen of door geldcreatie. De eerste financieringswijze is, afhankelijk van de soort belastingen die wordt verhoogd, vermoedelijk neutraal t.o.v. de groei van het bnp, maar heeft op den duur door de uitgelokte afwentelingstendensen waarschijnlijk een negatieve invloed. Het voortdurend vergroten van het overheidsbeslag op besparingen voor de financiering van consumptieve uitgaven werkt rechtstreeks negatief door de renteopdrijvende werking daarvan en indirect door de gevolgen van de olopende rentelasten voor de omvang van het financieringstekort.

Resteert de geldschepping. Het is duidelijk dat voortgaande monetaire verzuiming op den duur slechts leidt tot een steeds verder olopende inflatie. De algemene opvatting is dat langs die weg de reële groei niet duurzaam kan worden bevorderd. Zo niet in de ogen van Clavaux. Het verhogen van de inflatie boven het niveau van andere landen leidt volgens hem tot een verbetering van de concurrentiepositie en dus tot betere groei mogelijkheden. Dit volgt uit het verband dat Clavaux heeft gevonden tussen de binnenlandse prijsstijging en de wisselkoersontwikkeling. Reden om dat verband eens nader te onderzoeken.

Het verband tussen wisselkoers en prijsstijging

In zijn eerste artikel geeft Clavaux het resultaat van een regressie van het binnenlandse prijspeil van een dertiental Europese landen op hun wisselkoers. Hij gebruikt daardoor de verandering van het in dollars uitgedrukte prijspeil en de verandering in de bilaterale dollarkoersen van 1970 op 1979. Het gevonden verband is zeer significant ($R^2 = 0,90$) en luidt:

$$\log(P_i \times V_i/\$) = a + 0,35 \log V_i/\$ + u_i$$

Dit is gelijk aan:

$$\log P_i = a - 0,65 \log V_i/\$ \quad 3)$$

waarbij:

P_i = de index van het binnenlandse prijspeil in land i in 1979 met 1970 = 100;

$V_i/\$$ = de index van het aantal US-dollars per eenheid van de valuta van land i in 1979 met 1970 = 100;

u_i = het residu, d.w.z. het niet verklaarde gedeelte van de prijsstijging van land i .

a) wordt door Clavaux niet gegeven. Wellicht heeft hij de variabelen in afwijking van hun gemiddelde genomen; dan is a gelijk aan nul.

Clavaux vindt dus een negatief verband tussen het binnenlandse prijspeil en de waarde van de valuta, zij het dat de gevonden coëfficiënt significant verschilt van de waarde -1 . Deze waarde zou men bij een onderzoek dat een groot aantal landen omvat op theoretische gronden verwachten, omdat daarbij de nominale appreciatie van een valuta gepaard gaat met een evenredige daling van het algemene prijspeil in vergelijking met dat in het buitenland 4). In de periode 1970-1979 blijkt echter een nominale appreciatie van een valuta gepaard te zijn gegaan met een minder dan evenredige daling van het algemene prijspeil. De verhouding is 3 staat tot 2, d.w.z. 3% appreciatie ging gepaard met 2% prijsdaling. Een duidelijk negatief resultaat dus voor de concurrentiepositie van landen met appreciërende valuta's. Omgekeerd ging een depreciatie van de munt natuurlijk ook gepaard met een minder dan evenredige verhoging van het binnenlandse prijsniveau. Op het gevonden verband afgaande zou dus met concurrerend depreciëren inderdaad het beoogde doel kunnen worden bereikt. Sterker nog: als men met Clavaux aanneemt dat het verband ook in de andere richting mag worden gelezen, hoeft men slechts te zorgen voor een wat hogere inflatie dan zijn belangrijkste handelspartners om zijn concurrentiepositie te verbeteren. Als dit inderdaad waar zou zijn, kan de conclusie slechts zijn dat het voorkomen van depreciatie van de munt en de beheersing van de inflatie de allerhoogste prioriteit in het beleid van alle landen zouden moeten hebben. De concurrentiepositie verbeterende depreciatie van het ene land is dan immers de concurrentiepositie aantastende appreciatie van het andere. Doet één land een poging op deze wijze zijn positie te verbeteren dan is het gevolg duidelijk: een algemene depreciatiewedloop, die slechts leidt tot een overal steeds hoger oplopend inflatietempo.

Zoals gezegd zou men op theoretische gronden een omgekeerd evenredig verband tussen prijspeil en nominale wisselkoers verwachten. Er moeten zich dus in de periode 1970-1979 bijzondere omstandigheden hebben voorgedaan. Dit blijkt inderdaad het geval, zoals nu zal worden uiteengezet.

In de jaren van de ineenstorting van het stelsel van Bretton Woods (van 1970 tot en met 1973) hebben zich door middel van aanpassingen van de reële wisselkoers de spanningen ontladen die in de tweede helft van de jaren zestig waren opgebouwd en

die zich destijds uitten in betalingsbalansproblemen en valutacrisis. De aanpassingen hielden in dat de valuta's van de landen met een sterke interne en externe positie nominaal en reëel apprecieerden ten opzichte van de valuta's van landen met een zwakke positie. Sterk waren Zwitserland en Duitsland met direct daarop volgend Oostenrijk, Nederland en België. De Scandinavische landen zaten in de middenmoot. Frankrijk en in nog sterkere mate het Verenigd Koninkrijk hadden een zwakke positie. Italië neemt een bijzondere positie in, omdat het tot 1970 een zeer sterke externe positie had en een zeer lage inflatie. Door binnenlandse ontwikkelingen, juist in 1970 en volgende jaren, verzwakte de positie van de lire echter aanzienlijk. Deze reële koersaanpassingen vonden enerzijds hun oorsprong in reële economische krachtsverschillen, anderzijds werden zij afgedwongen door krachten vanuit de internationale financiële markten. Een voorbeeld van een land waar de reële factoren de grootste invloed hadden is de BRD. In het Zwitserse geval overheersten de financiële invloeden zeer sterk. Hoe deze verhoudingen overigens ook lagen, de valuta van de sterke landen apprecieerden nominaal. Door de invloed van de reële en financiële krachten was dit tevens een reële appreciatie, zodat de inflatie in die landen minder werd beperkt dan de nominale koers steeg. Het omgekeerde gold voor de zwakke landen. De nominale depreciatie was als gevolg van de reële-economische en financiële krachten tevens deels een reële depreciatie. Hierdoor steeg het binnenlandse prijspeil minder dan de nominale koers daalde. Ten einde deze verklaring van het door Clavaux gevonden verband te toetsen, heb ik voor verschillende perioden de binnenlandse prijsstijging van dezelfde dertien landen als hij in zijn berekening opnam 5), geresseerd op de wisselkoersmutaties. De schatting van Clavaux had betrekking op de periode 1970-1979. Hij vond vrijwel dezelfde waarde van de coëfficiënt als onder A, nl. $-0,65$. Verschuiwing van de schattingsperiode naar

1973/1974 tot 1980/1982 doet de waarde stijgen tot rond -1 .

Inspectie van de residuen van de regressies onder A laat zien dat het VK en Zwitserland een uitzonderingspositie innemen. Het Engelse pond is in de laatste jaren reëel sterk geapprecieerd, terwijl Engeland tot voor kort een relatief hoge inflatie had. De Zwitserse frank is gedurende de gehele periode reëel geapprecieerd, terwijl de Zwitserse inflatie voortdurend relatief laag is geweest. De oorzaken van de uitzonderingspositie van deze landen zijn bekend. Het Engelse pond is sinds 1979 onder invloed van de olievondsten in de Noordzee en het door de regering-Thatcher gevoerde beleid sterk geapprecieerd, terwijl het tempo van de Engelse inflatie in 1980 een uit-

3) Door het nemen van de logaritme is het niet noodzakelijk de prijsmutaties in een gemeenschappelijke valuta uit te drukken. Om dezelfde reden is het ook niet nodig expliciet rekening te houden met de mutatie van het prijspeil van de VS in de periode 1970-1979, welke mutatie toch in beginsel van invloed is op de dollarkoersmutaties. Deze invloed wordt waargenomen door de constante.

4) Het voert in het kader van dit stuk te ver deze stelling uitvoerig te onderbouwen. Ik moge volstaan met het volgende. Een verband tussen prijsstijging en wisselkoers dat afwijkt van omgekeerde evenredigheid impliceert een herverdeling van reële inkomens tussen - globaal genomen - het looninkomen en het overige inkomen. Hiervan gaat invloed uit op de ontwikkeling van de consumptieve, de investeringsbestedingen en het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans. Daarnaast is er geen reden aan te nemen dat de benadeelde partij deze herverdeling zonder meer zal accepteren. Een en ander leidt ertoe dat als algemene regel moet worden aangenomen dat reacties zullen optreden die de herverdeling teniet zullen doen door herstel van de oorspronkelijke beïnvloedingen en daarmee van de concurrentiepositie. Nominale koersbewegingen en afwijkende prijsontwikkelingen hebben daarom in het algemeen hooguit tijdelijke reële effecten.

5) Ierland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Italië, Zweden, Finland, Noorwegen, Denemarken, België, BRD, Oostenrijk, Nederland en Zwitserland.

Tabel Verloop van de coëfficiënt van de wisselkoersmutatie als verklarende van de prijsstijging a)

	Periode	1979	1980	1981	1982
Alle landen	1970-	-0,63 (0,05)	-0,76 (0,06)	-0,82 (0,07)	-0,81 (0,08)
	1972-		-0,79 (0,06)	-0,84 b) (0,08)	-0,83 (0,09)
	1973-		-0,93 b) (0,09)	-0,96 b) (0,11)	-0,92 b) (0,12)
	1974-		-0,98 b) (0,09)	-1,03 b) (0,12)	-0,98 b) (0,13)
Dezelfde landen doch exclusief het VK en Zwitserland	1970-	-0,64 (0,06)	-0,76 (0,06)	-0,84 (0,06)	-0,85 (0,08)
	1972-		-0,80 (0,06)	-0,87 b) (0,08)	-0,88 (0,09)
	1973-		-0,93 b) (0,07)	-1,00 b) (0,10)	-0,99 b) (0,12)
	1974-		-0,98 b) (0,07)	-1,09 b) (0,09)	-1,07 b) (0,11)

a) Tussen haakjes staan de standaarddeviaties.

De prijsstijging is niet op een gemeenschappelijke noemer (de dollar) gebracht. Gebruikt zijn de consumptieprijsindexen en de bilaterale dollarkoersen (jaargemiddelden). Bron: IFS.

b) Niet significant van -1 verschillend met een betrouwbaarheid van 90%.

zonderlijke hoogte bereikte. Een en ander heeft de Engelse concurrentiepositie sterk aangetast, hetgeen in het afwijkende residu tot uiting komt. Wat het Zwitserse geval betreft, is hierboven al aangeduid dat de Zwitserse frank veel sterker onder invloed staat van externe financieel-economische krachten dan van het eigen gewicht van de Zwitserse economie. Dit was in de jaren 1970-1974 zeer duidelijk, maar geldt ook daarna. Ten einde na te gaan of de resultaten sterk worden beïnvloed door deze bijzondere gevallen, is de relatie voor dezelfde perioden herschat met weglating van Engeland en Zwitserland. Het blijkt dat de waarde van de coëfficiënten nauwelijks verandert, terwijl wel de significantie van de schattingen voor vrijwel alle perioden toeneemt.

Het verloop van de coëfficiënten bij verschuiving van de schattingsperiode geeft dus duidelijk steun aan de veronderstelling dat het minder dan omgekeerd evenredige verband tussen prijsstijging en wisselkoersverandering dat Clavaux vindt, toegeschreven moet worden aan de reële aanpassingen die in de jaren 1970 tot en met 1973 hebben plaatsgevonden. De waarden van de coëfficiënten voor de perioden 1973/1974 tot 1980/1982 verschillen alle significant 6) van de waarde gevonden voor de periode 1970-1979. De resultaten voor de perioden 1973/1974 tot 1980/1982 geven tegelijk steun aan de verwachting dat de coëfficiënt de waarde -1 zal hebben en de verandering in het relatieve prijspeil van een land in het algemeen dus juist omgekeerd evenredig zal zijn aan de verandering in zijn wisselkoers. Er is derhalve voor de meer recente periode en daarmee ook voor de toekomst geen aanwijzing gevonden dat nominale koersbewegingen of divergente prijsbewegingen systematisch gepaard gaan met veranderingen van de concurrentiepositie. Een beleid gericht op een sterke munt tast dus op zich zelf de concurrentiepositie niet aan; het opdrijven van de inflatie versterkt haar niet.

Autonome kosten, wisselkoersen en bnp

Nadat in het voorgaande drie van de door Clavaux opgevoerde grootheden die van invloed zouden kunnen zijn op de groei van het reële bnp, n.l. de collectieve sector, het exportpakket en de reële overheidsconsumptie, de revue hebben gepasseerd, komen nu de autonome kosten en de wisselkoers als verklaring van de groei van het bnp aan bod. Clavaux neemt beide variabelen afzonderlijk op om de invloed van de concurrentiepositie op het bnp te kunnen splitsen in die van de wisselkoers en die van de uit binnenlandse bron stammende kosten- en prijsimpulsen. Hij erkent dat zich hier een toerekeningsprobleem voordoet 7), en lost dit op door als autonome kosten (AK), d.w.z. als aan binnenlandse bron toe te schrijven verandering in het binnenlandse prijsniveau, te definiëren dat deel van die prijsstijging dat niet wordt verklaard door wisselkoersveranderingen. Hij maakt hierbij gebruik van het verband dat hij tussen prijsstijging en wisselkoers-

verandering heeft gevonden voor de periode 1970-1979 en dat hierboven al aan de orde is geweest. Dus in de eerder gebruikte notatie:

$$AK = \log P_i - \log P_i^* = \\ = \log P_i + 0,65 \log V_i/\$$$

Hierbij is P_i^* het deel van de binnenlandse prijspeil dat wel met de wisselkoers samenhangt.

Deze procedure is alleen geoorloofd als er van mag worden uitgegaan dat er een mono-causale relatie bestaat tussen de wisselkoers en het prijspeil en wel in die zin dat de wisselkoersverandering de (relatieve) prijsstijging beïnvloedt en niet andersom. Zou de causaliteit andersom gericht zijn, en dus de relatieve prijsontwikkeling bepalend zijn voor de wisselkoersmutatie, dan betreffen de residuen van de regressie van de wisselkoers op het prijspeil uiteraard het onverklaarde deel van de wisselkoersverandering. Als – derde mogelijkheid – beide grootheden gezamenlijk afhankelijk zijn van een derde is aan de residuen van een regressie van prijspeil op wisselkoers of omgekeerd al helemaal geen betekenis meer toe te kennen. Clavaux zegt over de causaliteitsrichting zelf: „Beide causaliteiten hebben in de praktijk gewerkt, mogelijk zelfs simultaan” 8). Naar mijn idee mag van die simultaneïteit wel worden uitgegaan. Dit betekent dat met evenveel recht de wisselkoers op de prijzen geresseerd had mogen worden, als nu de prijzen op de wisselkoers; en met vergelijkbare resultaten. Het gebruik dat Clavaux van de gevonden relatie maakt, is dus strijdig met zijn eigen opvatting over de causaliteit. De invloed van de ontwikkeling van de concurrentiepositie op de groei van het bnp kan – althans op deze wijze – niet worden gesplitst in die van de binnenlandse impuls en die van de wisselkoersverandering.

Opmerkelijk is dat de schattingsuitkomsten van Clavaux ook de volgende hypothese blijken toe te laten, namelijk dat het voor de invloed van de concurrentiepositie op het bnp op wat langere termijn niet uitmaakt of die concurrentiepositie nu verandert als gevolg van een relatieve prijsbeweging of als gevolg van een verandering van de nominale wisselkoers. Met weglating van de overige verklarende grootheden luidt de tweede vergelijking van Clavaux 9):

$$BNP = -0,27 AK - 0,09 WK$$

Dit is in mijn notatie gelijk aan:

$$BNP = -0,27 (\log P_i - \log P_i^*) \\ - 0,09 \log V_i/\$ = \\ = -0,27 (\log P_i + 0,65 \log V_i/\$) \\ - 0,09 \log V_i/\$ = \\ = -0,27 \log P_i \\ - 0,27 \log \\ = -0,27 (\log P_i + \log V_i/\$) = \\ -0,27 (CP)$$

AK = autonome kosten volgens de definitie van Clavaux;
AW = dollarwaarde van de Europese valuta;
CP = concurrentiepositie

De door Clavaux gevonden coëfficiënten voor de prijs- en de wisselkoersinvloed blijken inderdaad dezelfde waarde te hebben. Er is dus, ook in de periode die de jaren 1970-1973 omvat waarin van een minder dan omgekeerd evenredig verband tussen prijsstijging en wisselkoers sprake was, geen grond ze afzonderlijk op te nemen.

Ten slotte zij nog vermeld dat ook de resultaten van de schattingen van de groei van het bnp van Clavaux wat betreft de invloed van de concurrentiepositie sterk aan de schattingsperiode zijn gebonden. Bij herschatting 10) van de tweede vergelijking van Clavaux voor de periode 1975-1982, waarbij de indicator voor de concurrentiepositie net als bij Clavaux met twee jaar vertraging is opgenomen en dus loopt van 1973 tot 1980, blijkt dat de concurrentiepositie geen invloed heeft op de groei van het bnp (coëfficiënt 0,05; t-waarde 0,26). Dit is ook niet erg verwonderlijk. Een systematische invloed van de ontwikkeling van de indicator voor de concurrentiepositie op de reële groei zou theoretisch niet gemakkelijk te onderbouwen zijn. Zowel een positief als een negatief verband lijkt in afzonderlijke gevallen mogelijk.

Besluit

In het voorgaande is alleen de vraag aan de orde gesteld of het door Clavaux uitgevoerde kwantitatieve onderzoek de door hem verkondigde stellingen ondersteunen. Het antwoord moet in alle opzichten ontkenkend luiden. Aan de beantwoording van de vraag of de groei van de collectieve sector en de samenstelling van het exportpakket nu wel of niet van invloed zijn op de groei van het bnp draagt het onderzoek weinig bij door de inadequate empirische invulling van de verklarende grootheden. Ook is het aannemelijker dat de groei van het reële bnp een belangrijke bepalende factor is van de groei van de reële overheidsconsumptie, dan dat die laatste een duurzame positieve invloed zou kunnen uitoefenen op de eerste.

Het meest interessant is Clavaux' uitkomst dat in de periode 1970-1979 veranderingen van de nominale wisselkoersen met een minder dan evenredige tegengestelde verandering in het binnenlandse prijspeil van de onderzochte landen gepaard gingen. Dit resultaat blijkt echter strikt gebonden aan de schattingsperiode en specifiek toegeschreven te moeten worden aan de jaren 1970 tot 1974, waarin de spanningen die tot de ineenstorting van het stelsel van Bretton Woods leidden, zich ontlad-

6) De 95%-betrouwbaarheidsintervallen overlappen in het geheel niet het interval behorend bij de schatting voor de periode 1970-1979.

7) *ESB*, 22 februari 1984, blz. 186.

8) *ESB*, 24 maart 1982, blz. 303.

9) *ESB*, 22 februari 1984, blz. 187.

10) Opgenomen zijn alle dertien in voetnoot 5 genoemde landen. De redenen die Clavaux geeft om er een aantal van weg te laten zijn niet overtuigend, hetgeen wordt bevestigd door inspectie van de residuen.

den door middel van aanpassingen van de reële wisselkoersen. Bij herschatting voor de periode na deze aanpassingen blijkt de veronderstelling dat wisselkoersen en prijspeilen in het algemeen precies omgekeerd evenredig bewegen, te worden ondersteund. Noch van veranderingen in het relatieve prijspeil van een land noch van veranderingen van de nominale wisselkoers gaat derhalve op zich zelf een systematische invloed uit op de concurrentiepositie.

De wijze waarop Clavaux de invloed van veranderingen in de concurrentiepositie tracht te splitsen in een deel dat valt toe te schrijven aan binnenlandse kosten- en prijsimpulsen en een deel dat wordt veroorzaakt door veranderingen in de nominale wisselkoers, blijkt ontoelaatbaar. Zijn schattingsresultaat is bovendien in overeenstemming met de stelling dat het voor de invloed van de concurrentiepositie op het bnp niet uitmaakt of die positie nu verandert door een relatieve prijsbeweging of een mutatie van de nominale wisselkoers. Overigens kan over de periode 1975-1982 in het geheel geen systematische invloed van veranderingen in de concurrentiepositie op de groei van het bnp van de verschillende landen worden vastgesteld.

De slotsom moet zijn dat de vraag of de Nederlandse economie slachtoffer is van een verkeerde diagnose door het onderzoek van Clavaux niet dichter bij een antwoord is gebracht. Wel is in het voorgaande gebleken dat althans één van de stellingen van Clavaux vooralsnog als onhoudbaar moet worden beschouwd. Dat is de stelling dat nominale appreciatie van de munt op zich zelf slecht is voor de concurrentiepositie; nominale appreciatie blijkt in het recente verleden geen systematische invloed op de concurrentiepositie uit te oefenen en dus evenmin op de groei van het reële bnp.

G. Korteweg

Naschrift

Het is verheugend dat mijn onderzoeken naar de oorzaken van de slechte gang van zaken in de Nederlandse economie (eindelijk) reacties hebben opgeroepen. De kwestie is daarvoor belangrijk genoeg, zo meent ook de redactie van dit blad. Als de discussie dan wordt aangegaan van de kant van De Nederlandsche Bank en van het Ministerie van Financiën, die een centrale rol in de bekritiseerde beleidsvoering vervullen, dan mag worden verwacht dat meer inzicht in de onderhavige materie zal worden verkregen. Weliswaar zijn beide reacties op persoonlijke titel geschreven, maar het is toch niet aannemelijk dat deze instanties eventueel beschikbare betere argumentaties achter de hand zouden hebben gehouden.

De reactie van drs. A.P. Huijser

In het licht van deze overweging moet ik echter constateren dat ik niet goed weg

weet met de reactie van drs. Huijser van De Nederlandsche Bank. Gezien de toonzetting, de formulering en het niveau van zijn argumentatie, kan ik niet goed begrijpen dat De Nederlandsche Bank daarvoor het groene licht heeft gegeven. Ter illustratie citeer ik de volgende uitlatingen:

- „In de economie wordt ook de mening gehoord van degenen die geen solide onderzoekresultaten kunnen tonen”;
- „Het is wellicht toch nuttig de analyse van Clavaux eens kritisch te bekijken”;
- „Naast het wisselkoersbeleid neemt Clavaux ook het bezuinigingsbeleid in de jaren zeventig op de korrel. Aangezien het niet geheel duidelijk is wat daarmee bedoeld is, blijft dat op deze plaats buiten beschouwing”;
- „Hierbij lijkt de schrijver enigszins op de bekende ezel (...)”;
- „Toch kan ik niet nalaten op te merken dat enkele van de overige variabelen lijden aan een niet verklaarbaar anachronisme, waardoor de waarnemingen op verschillende jaren en perioden betrekking hebben”.

Enige kanttekeningen wil ik wel maken bij zijn reactie. Bij mijn onderzoek zou ik niet hebben getracht aansluiting te vinden bij bestaande economische theorieën of modellen, terwijl zijn indruk(!) uit de literatuur is dat wisselkoerseffecten op de reële sfeer uiterst onzeker zijn. Een dergelijke stellingname kan typerend worden genoemd voor de denkwereld die in de beleidsfeer wordt aangetroffen. Men klampt zich vast aan theoretische redeneringen en neemt empirische analyses niet serieus. In dit verband zou ik nog eens willen herhalen wat ik in een ingezonden stuk in *ESB* van 21 september 1983 heb geschreven:

„Voorstanders van een harde gulden, die met name in de beleidsfeer zijn te vinden, munten in het algemeen niet uit in hun verantwoording van de economische doelmatigheid van het gevoerde wisselkoersbeleid. De volgende aanmerkingen kunnen worden gemaakt:

1. een diepgaande economisch-statistische c.q. economische analyse is nooit gegeven;
2. kritische analyses van de effecten van het gevoerde wisselkoersbeleid, waarvan in *ESB* alleen al verschillende zijn verschenen, worden genegeerd;
3. volstaan wordt met kwalitatieve redeneringen, waarvan de logica dikwijls twijfelachtig is en waarbij goedkope popularisaties niet worden geschuwd.”

Huijser verwijt mij stellingen te pomen en relaties te postuleren en zet daarmee de zaak volledig op zijn kop. Hij verheft „indrukken” tot waarheden. Ik heb niet anders gedaan dan onderzoekingen verricht naar het betrouwbaarheidsgehalte van, vooral van beleidswege, veronderstelde samenhangen, waarbij de gevolgde methode en de gekozen specificaties uitvoerig zijn toegelicht en beargumenteerd. Zonder hierop concreet in te gaan, plaatst Huijser echter alleen maar wat insinuerende opmerkingen. Illustratief in dit opzicht is zijn grapje over de ezel (zie boven), die niet zou hebben kunnen kiezen. Ik heb zeer bewust gekozen en wel op grond van de door mij aangehaalde speciale studie over deze

kwestie. Ik voeg hier ten overvloede aan toe dat een andere keus weinig verschil zou hebben gemaakt. Ik ben in deze zaken erg gewetensvol te werk gegaan; niet voor niets heb ik daarom de volgende zinsnede in mijn tekst opgenomen: „Het zal duidelijk zijn, dat een dergelijke aanpak veel empirisch vooronderzoek vereist”. Het was niet de bedoeling mij hiermede te beklagen over de grote hoeveelheid werk die dit meebracht.

Huijser vraagt zich ook af of de wisselkoers wel in mijn onderzoek thuishoort. Deze opmerking getuigt niet alleen van een uiterst gebrekkige kennis van de beschikbare overvloedige onderzoekresultaten op dit terrein, alsmede van de algemene theorie van de internationale handel, maar geeft ook blijk van slecht lezen. Ik noteerde namelijk: „Het opvallende van de factor wisselkoers is dat bij het onderzoek naar voren is gekomen dat, welke combinatie van variabelen ook werd onderzocht, deze steeds duidelijk significant bleek met bovendien een vrij constante hoogte van de regressiecoëfficiënt”. Over deze laatste twee punten mag ik Huijser ook verwijzen naar wat drs. A. Szász hierover in *Zoeklicht op beleid* opmerkt: „Men kan stellen dat volgens iedere berekeningswijze de effectieve koers in de jaren 1971-1977 een krachtige stijging vertoonde, niet slechts nominaal maar ook reëel. Dat wil zeggen dat Nederlands concurrentiepositie in deze periode belangrijk is verslechterd” (blz. 306). Mijn opponent vindt niet dat er rond de wisselkoers een taboesfeer heerst en motiveert dit door te wijzen op enkele theoretische publicaties hierover. Ik kan hem verzekeren dat er een zeer praktisch en feitelijk taboe bestaat.

Ten slotte een tweetal fundamentele misvattingen van Huijser:

- hij denkt dat als ter vergelijking van wisselkoersveranderingen als rekenenheid de dollar wordt gekozen (het kan natuurlijk elke andere willekeurige valuta zijn) de prijsontwikkeling in de VS erbij moet worden betrokken, terwijl de VS in het hele onderzoek niet voorkomt;
- hij waarschuwt voor een te klein aantal vrijheidsgraden, waardoor een „mooie R^2 ” weinig zou zeggen. Ik vraag hem of hem dan niet is opgevallen dat ook de gecorrigeerde R^2 hoog is en de t-waarden significant zijn; beide maatstaven waarbij juist rekening is gehouden met het aantal vrijheidsgraden!

De conclusie kan slechts zijn dat Huijser's kritiek geen bijdrage betekent tot de verhoopte discussie. Daarvoor heeft hij zich nog onvoldoende op dit terrein geïnteresseerd.

De reactie van drs. G. Korteweg

De bespreking van de reactie van drs. G. Korteweg van het Ministerie van Financiën kan gelukkig op een zakelijker niveau worden gevoerd. Eerst bespreekt hij een aantal van de door mij gekozen verklarende variabelen.

Ten aanzien van de *collectieve-lastendruk* betoogt hij dat het daarbij meer gaat om de te snelle uitbreiding hiervan in ons land dan om het hoge niveau. Ik teken hierbij aan dat beide uiteraard nauw samenhangen en voorts dat mijn keuze is bepaald door de opvatting die men vanuit het beleid steeds verneemt dat het te hoge beslag van de collectieve sector fnuikend is voor een gezonde ontwikkeling van het bedrijfsleven. Voor de zekerheid heb ik het echter toch maar nagerekend. Dan blijkt dat ook de mate van stijging van de collectieve-lastendruk volstrekt insignificant is als verklaring voor de verschillen in economische groei tussen de beschouwde landen.

Korteweg betwijfeld voorts of het aandeel van kapitaalgoederen in de uitvoer van fabriekaten wel de aangewezen maatstaf is voor de *sterkte van het exportpakket*. Daar heb ook ik mijn twijfels over, zoals ik in mijn artikel duidelijk heb laten blijken. Maar men moet wel een vreemde lading in Jeruzalem zijn indien men niet weet hoe in de beleids sfeer hierover wordt gedacht en gehandeld. Voortdurend wordt gewezen op het voorbeeld van landen als Japan, West-Duitsland en Zwitserland met hun belangrijke export van kapitaalgoederen en hun goede exportprestaties (hetgeen overigens niet helemaal blijkt te kloppen). Deze beleidsvisie heb ik vertaald in de betrokken variabele om na te gaan of deze correct is. Het is overigens niet zo dat hieruit zou mogen worden afgeleid dat ik principiële tegen een beleid zou zijn dat in verband met de toekomst van onze industrie zulke accenten legt. Ik bestrijd echter, mede op grond van de door mij gevonden resultaten, dat de huidige deplorabele toestand van de Nederlandse economie iets met ons productie- en exportpakket te maken zou hebben, zoals bij voorbeeld in rapporten van de WRR en SER wordt gesuggereerd. Het enige mogelijke zwakte punt, de chemische sector, heeft zich inmiddels opzienbarend hersteld. Deze ten onrechte aangewezen „zondebok” vormt een deel van de verkeerde diagnose waar ik op doel.

Evenals bij de exportstructuur, meent Korteweg dat er van een specifieke Nederlandse situatie sprake zou zijn wat betreft de factor *overheidsconsumptie*. Zo redenerend zou een internationale vergelijking voor ons land geen zin hebben. Ik laat het oordeel daarover gaarne aan de lezer.

Voorts beweert hij dat ik de gevonden richting van het verband tussen deze variabele en de productie niet theoretisch heb gefundeerd. Ik moet er dan op wijzen dat mijn aanpak er juist op neerkomt (en dat geldt eigenlijk in het algemeen) dat ik dat wat we theoretisch reeds weten of dienen te weten, cijfermatig wil aantonen. In dit verband mag ik de uitspraak van prof. Pen aanhalen die constateert dat „het intellectuele erfgoed van een generatie economen wordt verworpen” bij de officiële verantwoording van het beleid. Wat is er bijzonder aan de veronderstelling dat in een periode van algemene economische teruggang, deze teruggang door een anti-cyclisch beleid kan worden afgeremd? De vervolgens uitvoerig weergegeven bekende beleidsvisie gaat aan deze theorie voorbij, en voor

empirische resultaten die dit bevestigen heeft men geen oog. Overigens heb ik ook andere indicatoren voor deze factor onderzocht, zoals het gecumuleerde betalingsbalanssaldo in het betrokken tijdvak en de overheidsinvesteringen. De filosofie achter de betalingsbalansvariabele is dat het saldo met het buitenland via de binnenlandse bestedingen sterk wordt beïnvloed door het gevoerde financieel-economische beleid. Het verrassende resultaat was dat dit cumulatieve saldo in procenten van het bnp vrijwel dezelfde verklaringkracht bleek te hebben als de overheidsconsumptie. Dat ik voor de laatste heb gekozen werd ingegeven door de omstandigheid dat daarmee directeur de filosofie achter het huidige beleid werd aangetast. De factor „overheidsinvesteringen” bleek om statistisch-technische redenen niet bruikbaar. Niet alle landen publiceren deze gegevens en voor zover dit het geval is zijn deze vanwege definitieverschillen niet altijd vergelijkbaar. Bovendien treden in bepaalde gevallen definitieverschuivingen op, zoals bij Engeland: wat eerst overheidsinvesteringen waren, werden later, door politieke veranderingen, particuliere investeringen.

Als vervolgens wordt ingegaan op de *wisselkoers*, wordt vooropgesteld dat zich in de periode 1970 – 1979 bijzondere omstandigheden hebben voorgedaan t.a.v. het verband tussen prijspeil en nominale wisselkoers. Ook hier weer een poging om een exclusief etiket op een bepaalde ontwikkeling te plakken. Overigens blijkt wel dat Korteweg impliciet erkent dat de wisselkoers in die periode een belangrijke invloed heeft uitgeoefend op de concurrentiepositie van de diverse landen en dus ook op die van Nederland. De appreciatie van de gulden in het begin van de jaren zeventig (waaronder een bewuste eigen autonome revaluatie in 1973) is dus nadelig geweest voor onze economie. Daarbij dient bedacht te worden dat onze externe positie in 1970 reeds zwak was als gevolg van de sterke stijging van de lonen en bestedingen in de jaren zestig, zodat eerder een depreciatie op haar plaats was geweest. Dit werd niet onderkend omdat het betalingsbalanstekort van dat jaar in de daaropvolgende jaren verdween onder invloed van de aardgasbaten en de betalingsbalans. Het feit dat in de jaren zeventig een lagere inflatie met een slechtere concurrentiepositie gepaard is gegaan, wordt zoals gememoreerd als uitzonderlijk beschouwd, en zou inmiddels zijn achterhaald. Korteweg baseert dit op een aantal berekeningen. Mijn opvatting is dat een dergelijke „perverse” samenhang zoals in mijn eerste artikel uiteengezet, tot op zekere hoogte, inherent is aan de situatie van zwevende wisselkoersen.

Mijn opponent rekent voor dat de betrokken coëfficiënt van $-0,63$ voor de periode 1970 – 1979, bij extrapolatie tot 1982 oploopt tot $-0,82$, en pas de waarde van -1 nadert indien de beginjaren uit de berekening worden weggelaten. Dit laatste is ten enenmale niet verantwoord: een dergelijke willekeurige cesuur schakelt een flink stuk van de wisselkoersaanpassingen uit, doch niet de met een „time lag” van enige

jaren optredende doorwerking hiervan op de binnenlandse prijsontwikkeling. Zoals ik in *ESB* van 21 september 1983 al heb betoogd is overigens, indien er al weer van een herstel van de oorspronkelijke concurrentiepositie sprake zou zijn (quod non gezien de coëfficiënt van $-0,82$), twaalf jaren lang een verlies opgetreden t.o.v. buitenlandse concurrenten, waarvan nog niets is ingelopen. In het gunstigste geval zal geen verdere achteruitgang optreden. In concreto heb ik er toen op gewezen dat het aanzienlijke afzetverlies op onze belangrijkste buitenlandse markt West-Duitsland, nog niet is goedge maakt en dat het sterk opgelopen tekort op de Nederlandse reisverkeersbalans (waarvan is aange toond, dat dit voornamelijk is veroorzaakt door de appreciatie van de gulden) nog onverminderd groot is.

Ook indien in de toekomst de bedoelde coëfficiënt rond de -1 komt te liggen, zal dit alleen kunnen met een „time lag” van enige jaren. En in de tussentijd is er dan toch weer sprake van een verslechtering van de concurrentiepositie; diverse andere auteurs hebben hierop al gewezen. Als dan binnen die termijn – en dat is wat in de jaren zeventig is gebeurd – opnieuw een appreciatie optreedt, wordt het aanpassingsproces verstoord. Mijn vrees is nu dat met het huidige gigantische betalingsbalanssurplus dat als gevolg van het gevoerde matigingsbeleid permanente trekken krijgt, een dergelijke „abnormale” relatie tussen wisselkoers en concurrentiepositie voor ons land „normaal” wordt. Men hoeft geen profeet te zijn om te voorspellen dat binnen 1 à 2 jaar weer een wisselkoersaanpassing binnen het EMS zal volgen en dat de dollar en het pond te eniger tijd in waarde zullen dalen; in beide gevallen zal dit een appreciatie van de gulden inhouden.

Kortewegs conclusie dat er geen aanwijzingen zijn dat nominale koersbewegingen gepaard gaan met veranderingen van de concurrentiepositie acht ik bovendien in strijd met alle theorie en empirie van de internationale handel. Ik volsta hier met te wijzen op de recente ervaringen met de devaluaties in België en Zweden. Drs. Kamps schreef hierover in *ESB* van 21 maart jl. n.a.v. de positieve beoordeling van de Zweedse devaluatie door de OECD: „De Zweedse ervaring duidt erop dat de wisselkoers wel degelijk als instrument is te gebruiken, en dat een wisselkoersaanpassing – of het voorkomen van een verdere appreciatie – juist heel goed samengaat met een matigingsbeleid”. Het is verder nogal suggestief om te veronderstellen dat ik voor het opdrijven van de inflatie zou zijn. Het is natuurlijk wel zo, en dat wordt maar al te vaak vergeten, dat landen met een harde munt hun inflatie in feite exporteren. Het Westduitse beleid is wat dat betreft illustratief (en te bekritisieren). Hun uiterst conservatieve beleid, mikkend op een lage inflatie (via een harde munt), heeft niet alleen andere landen met een hogere inflatie opgescheept, maar ook met een betalingsbalanstekort. De vicieuze cirkel die we al jaren lang kennen van betalingsbalansverschillen- wisselkoersaanpassingen- infla-

tieverschillen, is hieruit voor een belangrijk deel te verklaren.

Korteweg bekritiseert vervolgens het door mij gemaakte onderscheid tussen de invloed van de wisselkoers en de *autonome kosten* op de concurrentiepositie. Deze zou alleen verantwoord zijn als er van een monocausale relatie sprake is en wel één in de richting wisselkoers-prijs. Ik kan hem hier niet volgen. Het lijkt mij onbetwistbaar dat de internationale concurrentiepositie van een land in principe door twee oorzaken kan worden beïnvloed: door binnenlandse kostenontwikkelingen en door wisselkoersveranderingen. In mijn eerste artikel heb ik een methode ontwikkeld waardoor het mogelijk is de invloed van wisselkoersveranderingen op het concurrerend prijspeil voor die periode te berekenen (uiteraard bij benadering); in mijn tweede artikel heb ik eenvoudig die effecten afgetrokken van de totale veranderingen in het concurrerend prijspeil en geconcludeerd dat hiermee een gegeven was verkregen dat indicatief moest zijn voor de binnenlandse kostenveranderingen. De praktische bruikbaarheid van deze werkwijze blijkt uit de volgende resultaten:

- de gevonden autonome kosten vertonen geen intercorrelatie met de wisselkoers ($R = 0,06$);
- beide variabelen blijken significant (t -waarden).

Door te laten zien dat de door mij gevonden uitkomsten de hypothese toelaten dat het voor de invloed van de concurrentiepositie op wat langere termijn niet uitmaakt of die concurrentiepositie nu verandert als gevolg van een relatieve prijsbeweging of als gevolg van een verandering van de no-

minale wisselkoers, bevestigt Korteweg ongewild op elegante wijze de door mij gekozen hele aanpak. Het maakt immers inderdaad niets uit waardoor het concurrerend prijspeil verandert, alleen de omvang van de verandering telt.

Ten slotte herschat Korteweg mijn model voor een groter aantal landen en een kortere periode. Mijn principiële bezwaar tegen het weglaten van de cruciale jaren 1970 – 1973 heb ik reeds uitvoerig hiervóór uiteengezet. Ook het toevoegen van Noorwegen aan de groep beschouwde landen is niet verantwoord. Het is bekend dat de groei van het bnp in dat land in de jaren zeventig zowel direct als indirect enorm is gestimuleerd door de winning van olie en gas. In het tijdvak 1975 – 1982 steeg de Noorse productie met $3\frac{1}{2}\%$ per jaar en de totale Westeuropese productie met 2% per jaar. Alleen al door een dergelijke manipulatie kan een bestaand verband worden verdoezeld.

Al met al nemen de pogingen van Korteweg om aan zijn kritiek ook empirisch inhoud te geven, niet de indruk weg dat hij in navolging van de officiële beleidsvisie vasthoudt aan theoretische constructies die in strijd zijn met de algemene theorie van de internationale handel en de overvloedige onderzoeksresultaten op dit terrein. Zijn bijdrage acht ik in elk geval waardevol voor de onderhavige discussie en niet alleen omdat hij het me mogelijk heeft gemaakt mijn analyses en onderzoeksresultaten nog eens extra te verduidelijken.

Ten slotte

Ten slotte nog een algemene opmerking,

ook als reactie op beide kritieken. Steeds valt de stelling te beluisteren dat het met de ontwikkeling van onze concurrentiepositie de laatste jaren wel weer meevalt. Dat is inderdaad zo! Daarbij moet men zich wel de volgende punten realiseren:

- er is een (passieve) depreciatie van de gulden opgetreden als gevolg van de sterke stijging van de koers van de dollar en het pond; een reactie hierop is eerlang zeer waarschijnlijk;
- er heeft in Nederland een veel sterkere (loon)matiging plaatsgevonden dan in andere landen; de effecten hiervan op de binnenlandse vraag hebben voornamelijk die op de buitenlandse vraag overtroffen, met alle gevolgen van dien voor productie en werkgelegenheid;
- in samenhang met het algemene bezuinigingsbeleid heeft dit tot een onverantwoord hoog betalingsbalansoverschot geleid, waardoor een verdere opwaartse druk op de gulden onvermijdelijk is geworden.

Samenvattend blijf ik van mening dat het wisselkoersbeleid en het matigingsbeleid nadelig zijn geweest voor onze economie, waarbij de effecten van de bezuinigingspolitiek de laatste jaren de meeste invloed hebben gehad. Zolang er sprake zal zijn van het vasthouden aan een verkeerde diagnose, zullen we internationaal blijven achterlopen, ook bij het herstelproces, dat ongetwijfeld is ingezet. Aan het inlopen van de in de afgelopen periode ontstane achterstand komen we dan zeker niet toe.

F.J. Clavaux